

Kønsidentitet i sproget – med eksempler fra dansk og fransk

Når det i disse år drøftes, hvordan det er muligt at opnå bedre køns-mæssig ligestilling, inddrages sproget typisk som et område for konkrete tiltag. Biologisk og grammatisk køn (sexus og genus) spiller da også en rolle, fx når det gælder substantiver, personlige pronominer og kongruens. Jeg vil i denne artikel tage udgangspunkt i eksempler fra dansk og fransk og deres grundlæggende forskellige sproglige manifestation af køn og herudfra se nærmere på de konkrete sprogpoltiske ligestillingstiltag og nogle myndigheders reaktioner på disse.

1. Genus udtrykt gennem substantiver og pronominer på dansk og fransk

Biologisk køn (sexus) kan udtrykkes sprogligt via substantiver og personlige pronominer. Sidstnævnte findes på dansk og fransk i forskellige former, men det er kun 3. person, der udtrykker grammatisk køn (genus). Siewierska (2004) argumenterer (ligesom John Lyons og Emile Benveniste) for, at 3. person adskiller sig fundamentalt fra 1. og 2. person. Ud over at 1. og 2. person typisk er mennesker (ikke dyr, abstrakter eller ting), så er den afgørende forskel den deiktiske (pe-gende) natur i 1. og 2. person i modsætning til den typisk anaforiske (tilbagevisende) karakter, som er gældende for 3. person: Forståelsen af de to første er dybt afhængig af situationen (hvem taler og hvem lytter), mens den referentielle fortolkning af en 3. person i høj grad

HANNE LETH ANDERSEN
Ph.d., rektor, professor
Roskilde Universitet
ha@ruc.dk

afhænger af udsigelsens sproglige kontekst, typisk den forudgående diskurs. Det er derfor, ifølge Siewierska, at den talende og den lyttende typisk alene refereres til via en personmarkør (typisk et personligt pronomen), mens der kan refereres til 3. person via enhver form for leksikalsk udtryk – og ofte relativt varieret. Der er typisk altså en større ramme for omtale end for tale og tiltale, og derfor er det også i 3. person, vi finder en større mangfoldighed af sproglige former – muligvis ud fra større behov for klargøring af referencespørgsmålet.

På dansk kan man i 3. person henvise til fire forskellige typer af entiteter, kendetegnet i pronominalsystemet som hankøn, hunkøn, intetkøn og fælleskøn, mens alle substantiver enten er intetkøn/neutrum (anvender artiklen *et*) eller fælleskøn/utrum (anvender artiklen *en*). Genusformerne *han* og *hun* bruges på nudansk kun om det, der antages at være biologisk køn, normalt ikke om ting eller fænomener.¹ Dyr, ting og abstrakter betegnes med intetkønsformen *det* eller fælleskønsformen *den*. I flertal markeres køn ikke på dansk i pronominalsystemet; her findes alene formen *de*, uden skelnen til referencens specifikke natur endsige køn.

På fransk er alle substantiver enten hankøn eller hunkøn, hvad enten det drejer sig om ting, dyr, kroppsdele eller abstrakter, fx *chaise* (stol, hunkøn), *éléphant* (elefant, hankøn), *bras* (arm, hankøn) og *discussion* (diskussion, hunkøn). 3. persons pronominer er også altid markeret med genus, både i ental (*il/elle*) og i flertal (*ils/elles*). Herudover skal det bemærkes, at selvom 1. og 2. person ikke har specifikke genusformer, vil eventuelle adjektiver og perfektumsformer, der knytter sig prædikativt til disse, altid kongruere i køn og tal. Det vil sige, at disse to personers køn ofte er til stede i sproget med genusbøjning, selvom kønnet ikke er markeret pronominalt. I flertal giver dette udfordringer, når der både er hankøn og hunkøn i en gruppe *on* (man), *nous* (vi) eller *vous* (De/I). Her har fransk indtil de sidste årtiers debat om ligestilling haft den klare hovedregel, at hankøn fungerer som fælleskøn, og at kongruensen således er med hankøn flertal, medmindre alle i gruppen er hunkøn. Dette accepteres ikke længere uden videre, og det giver sprogpoltiske udfordringer.

2. Grammatisk køn og kongruens: Udfordrende sproglig ligestilling på fransk

At alle substantiver på fransk har grammatisk køn, og at hankøn traditionelt har været anvendt som det neutrale eller umarkerede køn, er to grundlæggende udfordringer i den franske sproglige ligestillingsproces. For hvis man har et binært system med to grammatiske

køn, hvordan udtrykker man så flertal på en ligestillet måde? Er man så ikke nødt til at benævne begge køn samtidig? Det betyder reelt, at man samtidig bruger hankøns- og hunkønsendelserne på både artikler og substantiver – og på adjektiver, som også bøjes i køn. Det giver et vist besvær at producere og et lidt overvældende skriftligt udtryk, lige meget om man markerer den tilføjede hunkønsform på den ene eller den anden måde typografisk:

Parentes	un(e) ami(e) (en ven/veninde), les travailleur(euse)s (arbejderne), les professionnel(le)s (de professionelle), les adhérent(e)s (tilhængerne)
Stort bogstav	unE amiE, les professionnelLEs, les adhérentEs
Bindestreg	un-e ami-e, les travailleur-euse-s, les professionnel-le-s, les adhérent-e-s
Skråstreg	un/e ami/e, les travailleur/euse/s, les professionnel/le/s, les adhérent/e/s
Punkt	un·e ami·e, les travailleurs·euses, les professionnel·les, les adhérent·es

Tabel 1. Typografisk markering af sproglig feminisering.

Denne inkluderende skrift (“écriture inclusive”) er derudover problematisk, fordi det reelt kun kan fungere i skriften, for tilføjelsen af hunkønsformens bøjning betyder lydligt, at endelser, der i hankøn var stumme, nu kan høres. Flertals-s er normalt ikke udtalt. Og man kan ikke på samme tid udtale og ikke udtale en endelse: Har man udtalt hunkønsformen, så har man ikke udtalt hankønsformen – alternativet er at udtale de to former efter hinanden. Det taler imidlertid imod princippet om sproglig økonomi. Man kunne også nøjes med at udtale hunkønsformerne, men det kunne fortolkes som betegnende hankøn alene, og det er næppe bedre end hidtidig praksis, hvor kun hankøn har været udtalt.

Den inkluderende skrift anerkendes ikke af Académie Française (2017), som således udtaler, at det over for dette forsøg på at påtvinge en ny norm enstemmigt må bringe en højtidelig advarsel (“une solennelle mise en garde”), fordi så mange ortografiske og syntaktiske markeringer skaber et usammenhængende sprog og en forvirring, der fører til ulæselighed. Det franske undervisningsministerium forbyder den inkluderende skrift og henviser på sin hjemmeside til Académie Françaises kritik: Den inkluderende skrift er kontrapro-

duktiv i forhold til kønsdiskriminering og skadelig for det franske sprogs tilgængelighed – hertil kommer, at en så omsiggribende reform af ortografien overser sprogets naturlige udvikling. Således konstaterer Académie Française, at udviklingen skal drives frem af sprogbrugen: “Une langue procède d’une combinaison séculaire de l’histoire et de la pratique, ce que Lévi-Strauss et Dumézil définissaient comme ‘un équilibre subtil né de l’usage.’”² (Et sprog er resultatet af en ældgammel kombination af historie og praksis, som Lévi-Strauss og Dumézil definerede som “en subtil balance, der udspringer af brugen”).

I Québec anbefales typisk “l’écriture épiciène”, ifølge hvilken hankøn og hunkøn anvendes sidestillet (*les chercheurs et chercheuses (de mandlige og kvindelige forskere)*), mens Schweiz officielt anvender den inkluderende skrift. I Belgien anbefaler la Fédération Wallonie-Bruxelles en modificeret tilgang til inkluderende skrift (Dister & Moreau 2020), og det forventes, at et dekret træder i kraft i 2022, som skal anvendes af institutioner og administrative autoriteter i Wallonien. Det store spørgsmål, som debatteres, er, om typografisk markering af feminisering skal medtages.

En alternativ praksis – eller undvigemanøvre – er at bruge og udvikle neutralt sprog. Dette anbefales af Europa-Parlamentet (2018). For eksempel kan man således anvende *les humains* (mennesker) eller *l’humanité* (menneskeheden) i stedet for *les hommes* (mennesker/mænd). Eller bruge *lectorat* (læsergruppen) i stedet for *lecteurs et lectrices* (mandlige læsere og kvindelige læsere) eller *wikipédiste* med et ubøjeligt suffiks i stedet for *wikipédien et wikipédiennne*. Man kan også vælge sproglig afpersonificering og passivering. Ifølge en sådan metode anvendes funktions-, institutions- og kollektivbetegnelser i stedet for persontitler, som fx: *myndighederne*, *le ministère* (ministeriet), *l’équipe* (holdet). Og man søger diverse omformuleringer, fx med forskellige pronominer uden yderligere præcisering, upersonlige konstruktioner eller passiv, hvorved man undgår at angive et subjekt for den givne handling og dermed heller ikke tager stilling til dette subjekts køn. Det kan naturligvis have andre (semantiske) omkostninger og er nok værd at være påpasselig med.

3. Dobbeltformer og neutrale former

Måden at skabe sproglig ligestilling på i betegnelsen af forskellige funktioner kunne se ud til at hænge sammen med sprogenes grundlæggende genussystem. I hvert fald bevæger dansk og fransk sig i to forskellige eller direkte modsatte retninger (Andersen 2021):

På fransk, hvor substantiver altid er hunkøn eller hankøn, søger man fra officielt hold at skabe hunkønsformer af betegnelser, som ellers kun har eksisteret i hankøn, fx: *professeure* (lærer/professor), *avocate* (advokat), *chefe* (chef) og *maitresse de conférences* (universitetslektor). Ligestillingen betyder også, at den betegnelse, som historisk betød "gift med den mandlige indehaver af titlen", i dag anvendes om den, som har titlen, fx *ambassadrice* om en kvindelig ambassadør. Denne konsekvente brug af dobbeltformer, kaldet feminisering, er i dag vedtagen politik selv af *Académie Française*, om end denne høje sproglige autoritet i Frankrig må konstatere, at vi lever i en periode med sproglig ustabilitet. Alle disse udviklinger, der stadig finder sted, kan "kun finde sted med respekt for sprogets fundamentale regler og i pagt med ånden i fransk ret" (*Académie Française* 2019).

På dansk, hvor substantiver enten er fælleskøn eller intetkøn, er stillingsbetegnelser typisk som udgangspunkt neutrale, og hvor det ikke er tilfældet, vælger man i dag at bruge grundformen som en neutral fælleskønsform. For eksempel *lærer*, *skuespiller*, *direktør* eller *professor*. Når det kommer til ord, der i deres grundform sprogligt er markeret som et bestemt køn, især hankøn, som fx *formand* eller *talsmand*, har den hidtidige kønsligestillende praksis været at indsætte *-kvinde*, men for at undgå binære kønsopfattelser ses en ny tendens til at anvende *-person* som stamme, fx *forperson*. Mange nye jobfunktioner undgår binaritet, fx *renovationsarbejder* eller *social- og sundhedshjælper*, jf. arbejdet med neutralt sprog.

4. Muligheder for at udtrykke et fælles eller tredje køn i pronominalsystemet

Ud over ligestilling mellem to køn, som især har været i fokus siden 1960'erne og 1970'erne, har der med de nye nonbinære kønsidentiteter udviklet sig et behov for at udtrykke et ikke-køn eller et tredje køn. Dette finder sted på både dansk og fransk, hvor der peges på nye former for 3. person ental: *høn/hæn/hen* og *iel/ille/ael* m.fl.³ Dette understøttes ikke af autoriteter i Frankrig⁴, og Dansk Sprognævn (2016) bemærker i et svar på hjemmesiden Sproget.dk, at man ikke har foretaget en undersøgelse af, hvor udbredt brugen af mulige kønsneutrale pronomener er, men at man er bekendt med, "at det bruges relativt meget i visse miljøer hvor køn er til debat".

Herudover anvendes på dansk flertalsformen *de* i denne funktion, men her er udfordringen, at markeringen af ental og flertal er en ret fundamental sproglig skellen. At anvende en almindeligt brugt flertalsform til at referere til én person, kan let skabe misforståelser i

kontekster, hvor referencen ikke er entydig. Der er formentlig større chance for at få held til at indføre et helt nyt pronomen, der formmæssigt lægger sig på tværs af de eksisterende, såsom det svenske *hen*, som i sin form mere tydeligt henviser til en enkelt person.

På fransk er problemet i 3. person flertal det samme som i 3. person ental, nemlig at der ikke findes nogen måde at undgå at tage stilling til genus. Derfor foreslår fortalere for et mere inkluderende sprog at tilføje flertals-s (synligt i skriften, men typisk ikke hørbart) til det kunstigt skabte *iel/ille/aël*.

Ifølge Siewierska (2004) er neutrale pronomener som *hen* almindelige på 2/3 af verdens sprog. Men der er stor forskel på, om det neutrale pronomen anvendes som alternativ til markering af køn, eller om sproget ikke foretager den skelnen. Det sidste forenkler situationen, og det kan tænkes at være begrundelsen for, at det svenske *hen* især vinder frem i kønsneutrale tekster.

Det må dog bemærkes, at funktionsord (pronomener, præpositioner, artikler) er relativt lidt transparente og modellerbare, og fornyelsen i sproget sker langsomt på dette område. Og fordi pronomenerne samtidig har en grundlæggende funktionalitet i forhold til henvisning og reference, kan usikkerhed om deres anvendelse vanskeliggøre kommunikationen (jf. Andersen 2021).

5. Reaktioner på bevidst sprogforandring

Når man ønsker at skabe lighed mellem kønnene gennem sproglige tiltag, kan det for substantivernes vedkommende iagttages, at dansk søger mod en fælles neutral betegnelse og går væk fra særlige femininumsbetegnelser, mens fransk anvender feminisering. Dette fungerer og accepteres officielt. Men fransk er udfordret af at være et mere tydeligt “kønnet” sprog end dansk, hvilket medfører yderligere tiltag som fx den inkluderende ortografi, som skaber stor debat i Frankrig, hvor autoriteterne afviser den. Man kan konstatere, at visse sproglige nyskabelser vækker mere modstand end andre. Académie Française udtaler sig negativt, når nydannelser risikerer at svække skriftens tilgængelighed eller går på tværs af sprogsystemet.

Hvad angår de særlige pronominaler former for at udtrykke en yderligere kønsidentitet ud over hankøn og hunkøn, så er det udfordrende i både dansk og fransk. Det er da også et sproghistorisk faktum, at pronominalsystemet ændrer sig meget langsomt over århundrederne, og brugen af pronomenerne er i høj grad automatiseret, så det er spørgsmålet, om der er opbakning nok til, at de vil vinde udbredelse uden for særlige miljøer.

Slutnoter

- 1 På gammeldansk henvistes til hankønsord med *han* og til hunkønsord med *hun*, uanset om ordene betegnede levende væsner eller ting og abstrakter. Det kunne hedde: *det er dog en rædsom storm, han gør da nok ulykker* (Møn); *hvad er klokken – hun er elleve* (Sjælland). I skriftsproget gik det af brug i perioden 1550-1650 (undtagen i poetisk sprog, fx Grundtvigs *at Natten hun er nu omme* i “Den signede dag med fryd vi ser”), og det blev sjældent i dialekterne i løbet af 1900-tallet.
- 2 Héléne Carrère d’Encausse, secrétaire perpétuel de l’Académie française et Marc Lambron, directeur en exercice de l’Académie française, le 5 mai 2021.
- 3 En yderligere mulighed på dansk, hvor *høn*, *hæn* eller *hen* fortsat synes meget lidt udbredt og heller ikke synes at have en fast bøjning, kunne være fælleskøn, som netop er et fravalg af den binære kønsbetegnelse. Det høres anvendt, men er ikke udbredt. For eksempel her: “Den studerende skal være indstillet på at kunne læse tyske tekster. Hvis den har lyst til det, er vejen banet” (hørt eksempel).
- 4 *iel* er dog i 2021 kommet med i den netbaserede udgave af ordbogen *Le Robert*, hvilket har medført en del debat.

Litteratur

- Académie Française (2017). *Déclaration de l’Académie française sur l’écriture dite « inclusive »*. Lokaliseret d. 1. februar 2022. academie-francaise.fr/actualites/declaration-de-lacademie-francaise-sur-lecriture-dite-inclusive.
- Académie Française (2019). *La féminisation des noms de métier et de fonctions*. Lokaliseret d. 1. februar 2022. academie-francaise.fr/sites/academie-francaise.fr/files/rapport_feminisation_noms_de_metier_et_de_fonction.pdf.
- Andersen, H. L. (2021). Bestræbelser på ligestilling via sproget – fransk og dansk i systemisk modsatrettede bevægelser. *FranskNyt*, 280, 13-15.
- Dister, A. & Moreau, M.-L. (2020). *Inclure sans exclure. Les bonnes pratiques de rédaction inclusive*. Bruxelles: Direction de la Langue française – Service général des Lettres et du Livre – Fédération Wallonie-Bruxelles.
- Europa-Parlamentet (2018). *Kønsneutral sprogbrug i Europa-Parlamentet*. europa.eu/cmsdata/187091/GNL_Guidelines_DA-original.pdf.
- Ministère de l’Education Nationale, de la Jeunesse et des Sports (2021). Hjemmeside. Lokaliseret d. 1. februar 2022. education.gouv.fr/bo/21/Hebdo18/MENB2114203C.htm.
- Mørch, I. E. (2016). *Hen, kønsneutralt pronomén*. Dansk Sprognævnets svarbase, 6. maj. Dansk Sprognævn. sproget.dk/raad-og-regler/artikler-mv/svarbase/SV00016738.
- Siewierska, A. (2004). *Person*. Cambridge: Cambridge University Press.